

Voorzitterswisseling bij Het Land van Herle

DOOR ROELOF BRAAD EN FUNS PATELSKI

Tijdens een feestelijke bijeenkomst van de werkgroep van de Stichting *Historische Kring Het Land van Herle* werd onlangs in de eerste bijeenkomst van 2006 aan ing. Karel van Nuys de voorzittershamer overhandigd. Scheidend voorzitter drs. Servie Broers uit Brunssum vervulde het voorzitterschap tien jaar. Hij blijft verder deel uitmaken van het bestuur.

De *Historische Kring Het Land van Herle* vergadert al zestig jaar maandelijks in de studiezaal van het Heerlense Stadsarchief. Aan de nieuwe voorzitter kwam meteen in maart al de eer toe om de viering van het 60-jarig bestaan van *Het Land van Herle* voor te zitten. Dat gebeurde op 25 maart in de Rousch. Het feest werd gezamenlijk gevierd met de *Kring Parkstad Limburg* van het Limburgs Geschieden Oudheidkundig Genootschap, dat dit jaar 50 jaar bestaat. De bestuurlijke geschiedenis van beide was altijd nauw met elkaar verweven en met die van het Heerlense Stadsarchief. Tijdens het feestsymposium is ook een jubileumbundel uitgekomen.

Het Land van Herle probeert door geschiedenisonderzoek in een werkgroep van deskundigen en de uitgave van boeken en van het regionaal historisch tijdschrift voor Parkstad Limburg de inwoners van de regio de liefde voor de eigen streek en haar historie te bevorderen.

De nieuwe voorzitter geeft met veel elan een

Servie Broers [links] en Karel van Nuys tijdens de overdracht van de voorzittershamer.

nieuwe koers aan *Het Land van Herle*. Het ligt in de lijn der verwachting dat hij een verjonging van de werkgroep doorvoert en werkgroepleden tot meer onderzoek en publiceren aanspoort. Daarmee zal de missie '*Het Land van Herle werpt licht op de geschiedenis van Parkstad Limburg*' op een eigentijdse wijze worden gerealiseerd.

Reconstructies van de bouwfases van Kasteel Hoensbroek

DOOR IR. ANDRÉ VIERSEN*

Enkele jaren geleden gaf de Stichting *Ave Rex Christe*, de eigenares van kasteel Hoensbroek, opdracht aan Ir. A. Viersen uit Delft om reconstructietekeningen van de bouwfases van het kasteel te vervaardigen. De bouwhistoricus leverde in april 2000 zijn rapportage en de tekeningen die nu ook in het Museum Kasteel Hoensbroek worden getoond. Om de berichtgeving over de totstandkoming van deze reconstructietekeningen breder te verspreiden, is het rapport met weglating van een aantal afbeeldingen en met toestemming van de auteur omgewerkt tot een artikel.

Het kasteel Hoensbroek is een van de grootste kastelen van Nederland. Sinds de in de jaren dertig van de 20e eeuw uitgevoerde restauratie wordt het slotgebouw gebruikt als museum.

Zowel in het boek *Geschiedenis van Hoensbroek* [1967] als in de *Geïllustreerde Beschrijving van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst* [Deel v, Zuid-Limburg 1962] is reeds uitvoerig verslag gedaan van de bouwgeschiedenis van het kasteel. Daarbij heeft men zich vooral gebaseerd op de door de heer G. Wisse verzamelde gegevens. De heer Wisse was ten tijde van de restauratie opzichter bij de bouwwerkzaamheden en heeft in die hoedanigheid veel gedocumenteerd. Zijn documentatie wordt bewaard bij het Sociaal Historisch Centrum in Maastricht en bij het foto- en tekeningenarchief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

De resultaten van deze documentatie en analyses ten aanzien van de bouwgeschiedenis zijn door middel van tekst en gefaseerde [plattegrond]tekeningen vastgelegd. De beperking van plattegrondtekeningen is dat deze voor niet-bouwkundig onderlegde lezers

moelijk te begrijpen zijn. Hierdoor was het goede inzicht in de bouwgeschiedenis voorbehouden aan bouwkundig onderlegde specialisten.

Om de ontwikkelingsgeschiedenis van het kasteel voor een groter publiek inzichtelijk te maken, heeft de Stichting *Ave Rex Christe* aan Viersen, Bureau voor Bouwhistorie verzocht, de bouwgeschiedenis van het kasteel te visualiseren door middel van reconstructietekeningen van de vijf hoofdbouwfases van het kasteel. De uitvoering hiervan werd mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Stichting Rondeltappe-Bernöster-Kemmers uit Voorburg. Deze stichting stimuleert het restaureren van monumenten in Nederland.

In onderstaand verslag wordt uitleg gegeven over de gebruikte bronnen en andere gegevens waarop de tekeningen zijn gebaseerd. Het onderzoek was er primair op gericht om tot een goede onderbouwing te komen voor de reconstructietekeningen. Er is niet getracht om een volledige analyse van de bouwgeschiedenis uit te voeren. Hoewel op een aantal punten tot andere conclusies is gekomen ten aanzien van de bouwgeschiede-

nis dan in bovengenoemde publicaties, was het doel niet om een volledig nieuw bouw-historisch onderzoek uit te voeren.

Ten aanzien van de jongste bouwfasen beschikken we over een grote hoeveelheid informatie, waardoor het mogelijk is om de verschijningsvorm van het herenhuis in een bepaalde periode correct weer te geven. Met name bij de oudere fasen ontbreekt het aan gedetailleerde gegevens ten aanzien van de vroegere verschijningsvorm. Hierbij is meer geïnterpreteerd en er is sterker teruggevallen op informatie uit vergelijkbare objecten. In die gevallen zijn de tekeningen op een aantal punten minder gedetailleerd uitgevoerd. Bij de vensters bijvoorbeeld is waar er geen zekerheid kon worden verkregen ten aanzien van de juiste vorm, de vensteromlijsting niet getekend.

Fase I; circa 1375

Voor de reconstructietekening van deze fase is vooral gebruikgemaakt van de gegevens zoals deze door de heer Wisse tijdens de restauratie zijn verzameld. Door hem zijn de funderingen van de eerste fase opgemeten. Tevens is een aantal details in foto en schets vastgelegd. De toren die op de noordoosthoek staat getekend, is gebaseerd op de aantekeningen van de heer Wisse. Op grond van onregelmatigheden in het metselwerk vermoedde hij de aanwezigheid van een toren. Sluitend bewijs ontbreekt echter voor deze hypothese. Uit analogie met vergelijkbare

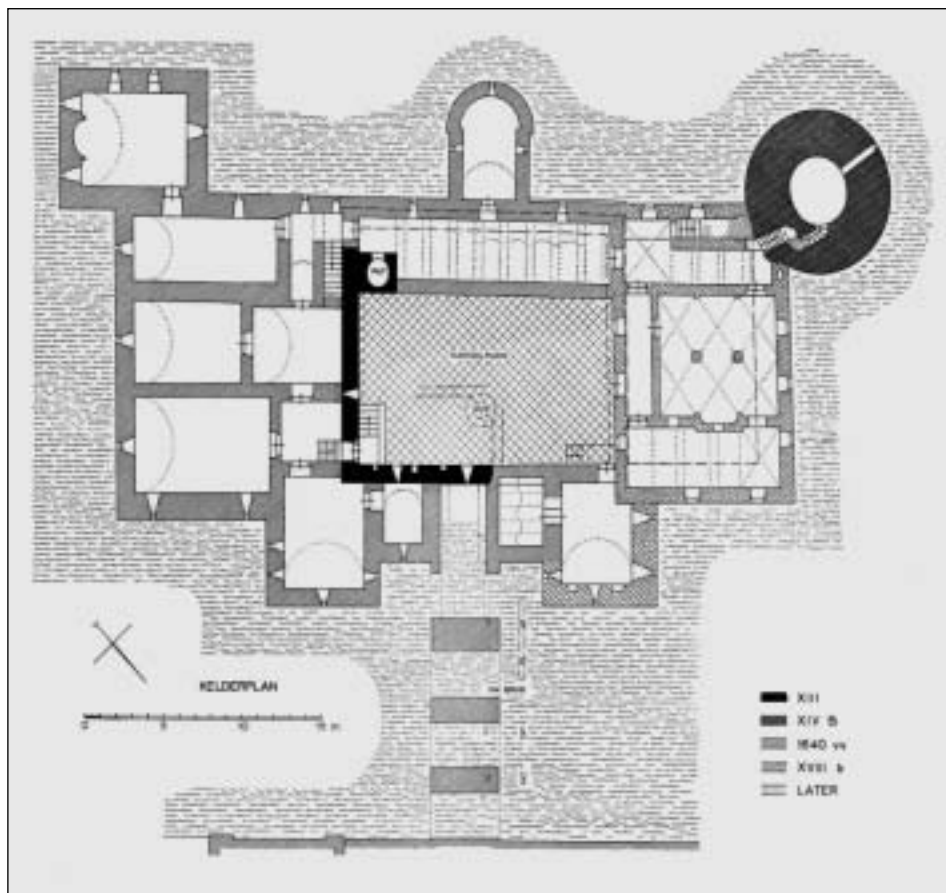
14e-eeuwse kastelen is het wel aannemelijk dat zich op de hoek een toren heeft bevonden.¹ Binnen de ommuring zijn resten van twee scheidingsmuren aangetroffen. Ten westen van deze resten is een bestrating van maaskeien aangetroffen op ongeveer 1,30 m onder het huidige binnenplein; dit zal de bestrating van de voormalige binnenplaats zijn. Op grond hiervan nemen we aan dat het maaiveld in de 14e eeuw aanzienlijk lager was gelegen dan thans het geval is. Op het oostelijke deel van het ommuurde terrein zal een zaalvleugel hebben gelegen. De scheidingsmuur binnen de zaalvleugel geeft aan dat deze voorzien was van de klassieke indeling in een kemenade [een verwarmbaar vertrek] en een zaal. Waarschijnlijk waren de haardpartijen tegen de scheidingswand tussen zaal en kemenade geplaatst. De plaatsing van de schoorsteen op de reconstructietekening is hierop gebaseerd. De brug is gereconstrueerd aan de hand van de aangetroffen houten palen behorende bij de brug. De plaatsing van een aantal palen direct voor de ringmuur geeft aan dat de ophaalbrug niet direct tegen de ringmuur was geplaatst, maar dat deze enige meters voor de poort was geplaatst. Een andere mogelijkheid is dat de palen een houten voorgebouwte hebben gedragen. Echter, in dat geval is de fundering van twee palen eigenlijk te zwak. Vandaar dat voor de hier afgebeelde constructie is gekozen.

Typologisch valt het kasteel met zijn relatief dunne muren eerder in de tweede helft van de 14e eeuw te plaatsen dan in de 13e. Ook de vorm van de nissen en schietgaten bevestigen deze datering. De datering is behalve op de bouwkundige gegevens ook gebaseerd op de archivalische bronnen. Hoensbroek was in het bezit van de familie Hoen. Omdat pas in 1377 onderscheid wordt gemaakt tussen Hoen van Voerendaal en Hoen van Broek [de laatste heeft in ieder geval de molen van Hoensbroek in zijn bezit] zal het huis Hoensbroek kort voor die datum zijn opgetrokken. Immers, pas daarna was er de

noodzaak om onderscheid te maken tussen de twee familietakken. Op grond hiervan is aan te nemen dat het huis Hoensbroek pas omstreeks 1375 is gebouwd. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen dat er een ouder huis was.²

Deze datering komt redelijk goed overeen met een vermelding in een ongedateerd 16e-eeuws stuk, waarin wordt gesteld dat het

kasteel Hoensbroek omstreeks 1360 is gebouwd.³ Hoewel op de reconstructietekening een in steen uitgevoerd zaalgebouw wordt weergegeven, is het zeker niet uit te sluiten dat de zaalvleugel in vakwerk was uitgevoerd. In de 14e en 15e eeuw was het toepassen van vakwerk voor kastelen vrij algemeen gebruikelijk. Maar vrijwel al deze gebouwen hebben de tand des tijds niet overleefd.

Plattegrond van de kelders van het kasteel op basis van de verkenningen door G. Wisse van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg bij de restauratie en in 1954. De weergegeven faseringen en details vormen de basis voor de reconstructietekeningen. Aan de westzijde is een keienvloer aangetroffen. Hier zal zich dus het binnenplein hebben bevonden. Aan de oostzijde is een tussenmuur en een waterput zichtbaar. Tevens zijn in de noord- en oostmuur schiet- of ventilatiesleuven en nissen aangetroffen. Ook zijn er sporen van gewelven waargenomen. Hier heeft zich dus het woongebouw bevonden. De plaats van de tussenmuur geeft de karakteristieke onderverdeling van het woongebouw weer in een derde en tweede deel.

Bron: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Fase 2; circa 1425

Omstreeks 1425 wordt aan de westzijde een zaalvleugel met een ronde toren toegevoegd. De datering van deze bouwfase is enerzijds gebaseerd op historische gegevens en anderzijds op de bouwkundige verschijningsvorm. Gezien de zwaarte van de muren, de detaillering en de kapconstructie is de ronde toren in de 15e eeuw te dateren.⁴ Deze datering wordt bevestigd door de archivalische bronnen: in 1471 wordt er een acte door Nicolaas III Hoen opgesteld.⁵ Dit stuk heeft betrekking op belastingvrijheid, die voor de bewoners van Hoensbroek geldt. Hierin wordt er melding van gemaakt dat zij sinds 83 jaren belastingvrijheid hebben [dus sinds 1388]. In het verleden werd deze belastingvrijheid gekoppeld aan de bouw van de zaalvleugel met ronde toren. Waarschijnlijk is dat deze belastingvrijheid verband houdt met de afsplitsing van Hoensbroek van Heerlen. Deze vermelding hoeft dus geen betrekking te hebben op een bouwactiviteit.

Nicolaas III meldt elders in het stuk dat zijn ouders *'eyne plaetze nyet groit op ten eynde van den lande mit allen den rechten daertoe behorende, daer die selve syne alders sich nit alleen seer bevestigd haven ind haen eyn huys off slott daarin doen setten dat wellich mijn*

genedigen here open slot ind beschermnis des lands is' van de hertog van Brabant hebben ontvangen. Hieruit mogen we dus afleiden dat Nicolaas II, de vader van Nicolaas III, verantwoordelijk zal zijn geweest voor een grote bouwcampagne. De reden om het kasteel te versterken zal mogelijk verband houden met het feit dat Hoensbroek aan de rand van het hertogdom Brabant ligt en dat er derhalve behoefte was aan een sterke grensvesting. Deze verbouwing kan eigenlijk alleen betrekking hebben op de bouw van de ronde toren en zaalvleugel. De genoemde Nicolaas II was heer van Hoensbroek van 1404 tot 1428. Op grond hiervan kunnen we vermoeden dat Nicolaas II degene is die de grote ronde toren en de zaalvleugel rond 1425 heeft gebouwd.

Vergelijkbare torens kan men aantreffen bij Wijk bij Duurstede [15e eeuw] of de dichterbij gelegen toren van kasteel Diepenbeek [vermoedelijk in 1444 gebouwd]. De datering van de toren wordt bevestigd door de kapconstructie van de toren die in de 15e eeuw is te dateren.

De zware muren, de detaillering van de vensters en de vorm van de schietgaten voor vuurgeschut zijn in de 15e eeuw te plaatsen.

Bij het vervaardigen van de reconstructie-tekeningen is voor de vorm en detaillering van de zaalbouw in de eerste plaats gebruikgemaakt van 15e-eeuwse voorbeelden uit het naburige Rijnland.⁶ Daarnaast biedt de nog bestaande toren vele aanknopingspunten om tot een betrouwbare reconstructie van deze bouwfase te komen. Ook de in het verleden verzamelde documentatie geeft nuttige informatie over de oorspronkelijke verschijningsvorm.

Op een door Van der Wal vervaardigde opmetingsschets, gemaakt ten behoeve van de *Geïllustreerde Beschrijving van Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, staat vermeld dat aan de voet van de kap spijkergaten zijn aangetroffen in het dakbeschot, hetgeen betekent dat het dakvlak doorliep tot aan de voet van de kap en er dus geen aankapping

Aansluiting van de kap van de zaalvleugel op de ronde toren. De zuidgevel van de zaalvleugel bevond zich onder de penant van de beide openingen. De deuropening aan de rechterzijde zal toegang hebben gegeven tot de zolderverdieping van de zaalvleugel, terwijl de linkeropening (met kaarsnis) vermoedelijk toegang zal hebben gegeven tot een aborterker. Opvallend is dat de dagkant van deze opening niet de sporen van afgebroken metselwerk vertoont, maar een correcte hoekbeëindiging heeft (deels zelfs met een kopklezoorbeëindiging). Dit duidt erop dat de aborterker mogelijk in hout uitgevoerd is geweest. Tevens is op deze foto geen spoor te zien van de staande tand, die thans onder de opening te zien is. Deze tand is vermoedelijk het product van de in de jaren 1930 uitgevoerde restauratie.

Foto: Collectie Ave Rex Christe, Stadsarchief Heerlen

was om de afstand tussen de kap en de buitenzijde van de muur te overbruggen. Aan gezien deze afstand ruim een meter is, rechtvaardigt dit de conclusie dat deze afstand oorspronkelijk werd benut voor een open weergang [doorloop over de ringmuur].

Aan de oostzijde van de ronde toren zijn ter plaatse van de dakmoet [het 'litteken' dat een eerdere dakconstructie heeft achtergelaten] van de in 1717 ingestorte zaalvleugel twee deuropeningen zichtbaar. De noordelijke van de twee zal toegang hebben gegeven tot de kap van de zaalvleugel. De functie van de zuidelijke van de twee is minder eenvoudig vast te stellen. Hiervoor zijn in feite twee interpretaties mogelijk: ofwel het was de toegang tot een uitgebouwde weergang, ofwel het was de toegang tot een uitgebouwd privaat [een wc]. Voor de eerste mogelijkheid pleit dat de daklijn daar goed bij aansluit. Hiertegen pleit het feit dat indien er een rondgaande weergang langs de zaalvleugel was, er ook aan de andere zijde van de toren sporen van een dergelijke constructie aangetroffen hadden moeten worden. Aan die zijde is echter geen enkel spoor aangetroffen dat op een uitgebouwde weergang zou kunnen wijzen. Ook is het bevreemdend dat de weergang toegankelijk is vanuit een in de toren uitgespaard portaal, terwijl een directe toegang vanuit de kap van de toren meer voor de hand liggend zou zijn. Een dergelijke nis is echter wel goed te verklaren indien we ervan uitgaan dat het geen uitgebouwde weergang is maar een uitgebouwd privaat. De beide lager gelegen verdiepingen zijn thans nog steeds voorzien van een – gereconstrueerd – privaat, het is dus te verwachten dat ook deze verdieping een privaat heeft gehad. Hiertegen pleit dat het privaat zich tussen de muur en het privaat van de eronder gelegen verdieping bevindt. Een dergelijke constructie is echter bij kastelen zeker niet onmogelijk. Een ander argument dat hier tegen pleit, is dat in tegenstelling tot de beide lager gelegen privaten het privaat van deze verdieping niet voorzien was van in

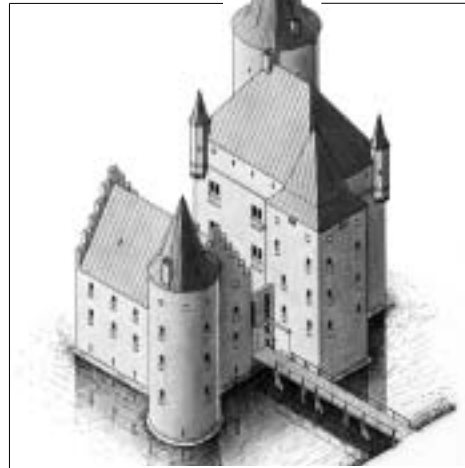
natuursteen uitgevoerde kraagstenen.

Op de tijdens de restauratie gemaakte foto is ook te zien dat aan de zuidzijde van de opening vrijwel geen sporen te zien zijn van de plaats waar een muur op de toren heeft aangesloten. Indien er al een uitgebouwde weergang was, dan was deze slechts halfsteens uitgevoerd. Verder is de daklijn met aan de bovenzijde een horizontaal deel niet goed te verklaren. Een mogelijke verklaring is dat deze daklijn de grens van een aanhanging boven het privaat is.

Overigens is het niet duidelijk waarop de beide bij de in de jaren dertig toegevoegde staande tanden [wijze waarop het metselwerk in verticale zin is afgebroken met in- en uitspringende stenen] zijn gebaseerd, die thans onder de opening te zien zijn. Op een tijdens de restauratie gemaakte foto zijn ze nog niet te herkennen.

Van de vensters in de zaalvleugel is geen spoor teruggevonden. Ook hier is teruggerepen op de bij Rijnlandse kastelen aangetroffen vormentaal.

Fase 3; 16e eeuw

In de 16e eeuw wordt tussen de zaalvleugel en de poort een vierkante toren gebouwd. Gezien het zware metselwerk van de buitengevels van de toren [dit metselwerk is zwaarder dan dat van de 17e-eeuwse toren ten oos-

ten ervan en tevens zwaarder dan dat van de 18e-eeuwse zaalvleugel] zal de toren niet bij de verbouwing van omstreeks 1725 zijn vervangen. Aannemelijk is dat de toren nog 16e-eeuws is. Het 17e-eeuwse metselwerk is namelijk tegen het metselwerk van de toren geplaatst. Dit blijkt ook uit een tijdens de restauratie genomen foto. Wel zal de kap bij de verbouwing van omstreeks 1645 zijn vervangen. In de 17e eeuw zal men de kap hebben aangepast aan de smaak van die tijd. Bij de herbouw heeft men vermoedelijk volstaan met het inbreken van nieuwe, grotere vensters in het bestaande metselwerk.

Gezien de datering van de toren kan dit de plaats zijn waar het op een zolder aangetroffen uurwerk was geplaatst. Aangezien dat uurwerk dateert uit de periode 1540 tot 1560

is de bouw van de toren mogelijk in die periode uitgevoerd.⁷ De wijzerplaat van het uurwerk zal geplaatst zijn vlak onder of boven de voet van de kap.

Van de hier getekende vensters zijn geen sporen aangetroffen, maar ze zijn getekend naar analogie van wat gebruikelijk was in de 16e eeuw. Hetzelfde geldt voor de vorm van de kap.

De toren wordt deels geplaatst op de plaats van de oude toegangsbrug. Derhalve is men gedwongen om de brug ongeveer een meter naar het oosten op te schuiven. Ook wijzigt men de constructie van de brug. De gereconstrueerde brug is gebaseerd op de in de gracht aangetroffen houten palen. In de 16e eeuw is de defensieve waarde van het kasteel nog gering. De verdedigbaarheid werd be-

Het bijschrift bij deze in 1931 genomen foto is: 'gevonden privaat in O. muur v. Rechter Fronttoren'. Dit is de 16e-eeuwse toren. Geheel rechts op de foto is nog de dagkant van het 18e-eeuwse venster van de toren te zien. Het bouwspoor bevindt zich dus in het 17e-eeuwse vertrek naast de huidige poort. Rechtsonder op de foto is nog net het laatste restant van de 17e-eeuwse voorgevel te zien. Wat opvalt is dat het zichtbare metselwerk het uiterlijk heeft van een buitengevel en dat het 17e-eeuwse metselwerk koud tegen dat van de toren was geplaatst. Uit deze sporen volgt weer dat het metselwerk van de toren niet 18e-eeuws, maar nog 16e-eeuws is.

Foto: Collectie Ave Rex Christie, Stadsarchief Heerlen

reikt door een verdediging in de diepte. Een extra gracht met aarden wal moest voorkomen dat het aanvallende geschut het kasteel zelf kon bedreigen. In ieder geval worden er nog 16e-eeuwse kanonnen op het kasteel bewaard.

Fase 4; 1643-circa 1650

Ten aanzien van de 17e-eeuwse verbouwing zijn wij dankzij de archieven goed ingelicht over de toen uitgevoerde werkzaamheden. Bij die verbouwing wordt de zaalvleugel uit de eerste fase vervangen door nieuwbouw, die in de voormalige gracht wordt geplaatst. Het kasteel bereikt na deze verbouwing zijn huidige omvang.

Op grond van de archiefgegevens kunnen we het begin van de verbouwing in 1643 dateren. De bouw van het huis zal in 1648 zijn voltooid.⁸ Het interieur werd enige jaren later voltooid. Aangezien na deze verbouwing geen wezenlijke wijzigingen aan het exterieur zijn doorgevoerd, komt het uiterlijk van de 17e-eeuwse vleugels vrijwel overeen met het huidige exterieur. Op de reconstructietekening staat aan de achterzijde van het kasteel de uitbouw met kapel getekend. Dit vertrek heeft echter pas sinds de 18e eeuw de functie van kapel. Daarvoor was de kapel ondergebracht in de in 1717 ingestorte

zaalvleugel.⁹ Boven de toegang tot de kapel staat het jaartal 1643 vermeld. Mogelijk heeft de ruimte in 1643 een andere functie gehad. Een andere mogelijkheid is dat de kapel pas omstreeks 1720 werd gebouwd en heeft men bij de bouw gebruik gemaakt van een hergebruikte doorgang uit 1643. Aangezien kort voor de bouw de oude zaalvleugel was ingestort [we mogen aannemen dat men in dat bouwdeel in 1643 ook aanpassingen had uitgevoerd], had men waarschijnlijk de beschikking over bestaand bouw materiaal. Een nauwkeurige bestudering van het – ontleisterde – metselwerk kan hierover meer duidelijkheid scheppen. Bij de verbouwing bleven de 15e-eeuwse bouwdelen en de 16e-eeuwse toren gespaard. Mogelijk heeft men wel de vensters ervan gewijzigd, maar bij de reconstructietekeningen is ervan uitgegaan dat de gevelindeling van deze bouwdelen niet werd gewijzigd.¹⁰

Fase 5; circa 1725

In 1717 stort de oude middeleeuwse zaalvleugel in. Een mogelijke reden voor de instorting kan zijn dat men in de voorgaande jaren het meters dikke metselwerk van de buitenmuren aan de binnenzijde heeft afgehaakt, om ruimte te winnen. Mogelijk is dit

iets te ver doorgevoerd, waardoor de stabiliteit van het metselwerk verloren is gegaan. De zaalvleugel wordt enige jaren daarna op de oude funderingen herbouwd. Hij wordt enige meters minder hoog dan de oude zaalvleugel. Weergegeven is de toestand van het herenhuis zoals deze was na de herbouw van de in 1717 ingestorte zaalvleugel.¹¹ Deze toestand is vrijwel gelijk aan de huidige.

Nader onderzoek

- Bij de restauratie in de jaren dertig van de 20e eeuw is in de ondergrond schervenmateriaal aangetroffen. Vermoedelijk is de datering van de oudste fase mede op dit vondstenmateriaal gebaseerd. Aangezien men in die tijd de neiging had, archeologisch materiaal ouder te dateren dan thans het geval is, is het zinvol om dit materiaal opnieuw te bekijken om te bepalen of met de datering de hiervoor aangehaalde hypothese ten aanzien van de datering van de oudste fase kan worden onderbouwd, dan wel ontkracht.
- De kap van de ronde toren is vermoedelijk nog 15e-eeuws. Op grond van typologische vergelijking en de voorhanden zijnde archief-

gegevens kan worden aangenomen dat de toren [en zaalvleugel] rond 1425 moet zijn gebouwd. Door middel van dendrochronologisch onderzoek in de jaarringen van het hout van de kap zou men kunnen vaststellen wat de bouwdatum van de toren is.

- Waarschijnlijk is de toren rechts van de toegangsbrug niet in 1717 ingestort, maar is hij bij het herstel in de jaren erna ingrijpend verbouwd. De bouwkundige structuur is waarschijnlijk ouder. Bij toekomstige werkzaamheden kan men derhalve achter het pleisterwerk vermoedelijk sporen van oudere bouwfasen tegenkomen. Voorts biedt het dendrochronologisch onderzoek mogelijkheden om wellicht de bouwdatum van de toren te weten te komen.
- Indien bij toekomstige werkzaamheden aan het kasteel gegraven wordt of ingrepen in de bouwkundige structuur plaatsvinden, zouden deze bouwhistorisch begeleid moeten worden, zodat het inzicht in de ontwikkeling van het kasteel wordt vergroot. Hetzelfde geldt in een nog sterkere mate voor de voorburchten, waar sinds de jaren twintig van de 20e eeuw vrijwel geen aandacht meer voor is geweest.

Kasteel Hoensbroek.

Noten:

- * Op deze plaats wil ik de heren P.A.M. Mertens en A.J.A.M. Corten hartelijk danken voor de door hen verstrekte adviezen en informatie.
1. Vergelijkbare voorbeelden van kastelen uit de tweede helft van de 14e eeuw zijn Terworm [ca. 1400], Well [eind 14e eeuw], Blitterswijk [ca. 1400] en Sint Jansgeleen, nabij Spaubeek [tweede helft 14e of eerste helft 15e eeuw].
 2. Vriendelijke mededeling van de heer A.J.A.M. Corten.
 3. DE WIN, p. 289.
 4. Met in zwaar metselwerk uitgevoerde muren trachtte men kastelen aan te passen aan het opkomende vuurgeschut. Een tweede mogelijkheid was om het belegeringsgeschut op afstand te houden. Dit gebeurde door middel van een dubbele gracht en aarden wallen. Uit archivalische bronnen is bekend dat ook bij Hoensbroek als extra beveiliging aarden wallen met staketsels aanwezig waren. Vriendelijke mededeling van de heer A.J.A.M. Corten.
 5. Archief Schloss Haag nr. 2414 19.2 stuk nr. 6. De gegevens zijn ter beschikking gesteld door de heer A.J.A.M. Corten.
 6. Zie hiervoor bijvoorbeeld bij WILDEMANN 1954.
 7. Vriendelijke mededeling van de heer L.A.A. Romeyn, voorzitter van de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk.
 8. DE WIN, p. 309.
 9. DE WIN, p. 336.
 10. Mogelijk kan diepgaand archiefonderzoek hier meer duidelijkheid in brengen.
 11. DE WIN, p. 327.

Geraadpleegde literatuur:

- T.C. BAUER, 'De houten brug van 'Rozengaard te Brunssum [L]', in *Liber Castellorum*, Zutphen, 1989, p. 248-256.
- S.A.F.F. HURENKAMP, *Kasteel Hoensbroek*, Hoensbroek, 1995.
- R. KLAPHECK, *Die Baukunst am Nieder-Rhein*, Berlin, 1914.
- R. KLAPHECK, *Die Schlossbauten zu Raesfeld und Honstorff*, 1922.
- W. MARRES EN J.J.F.W. VAN AGT, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*. Deel v, De provincie Limburg derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht, eerste aflevering, 's-Gravenhage, 1962.
- P.A.M. MERTENS, *Kasteel Hoensbroek 1927-1997*, Hoensbroek, 1997.
- E.W. MOES EN K. SLUYTERMAN, *Nederlandse Kasteelen en hun Historie*, Amsterdam, 1915.
- E. RENARD, *Rheinische Wasserburgen*, Bonn 1922.
- J.M. VAN DE VENNE, J.TH.H. DE WIN EN P.A.H.M. PEETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek*, Hoensbroek, 1967.
- T. WILDEMANN, *Rheinische Wasserburgen*, Bonn, 1954.

Uit de archieven: vliegvelden te Heerlen

DOOR HANS THISSEN ¹

In onze archieven zijn diverse dossiers te vinden, betrekking hebbend op plannen, om te Heerlen een luchtvaartterrein op te richten. Het betreft enkele incidentele plannen en een lang lopend project. Hieronder wordt de periode 1919-1929 behandeld; in volgende afleveringen de periode 1930-1940 en de naoorlogse periode tot 1950.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog groeide de ontwikkeling van de luchtvaart in een vogelvlucht, mede door toedoen van de Nederlander Fokker, die in Duitsland beroemd werd door zijn gebouwde vooruitstrevende jachtvliegtuigen, waarvan de Fokker DR-1 Dreidecker de bekendste werd, bekend geworden door de luchtheld Rittmeister Manfred Albrecht Freiherr von Richthofen.

Daarnaast landden geregeld vijandelijke vliegtuigen, al dan niet door motorpech, in het neutrale Nederland. Soms werd van zo'n gebeurtenis een ansichtkaart vervaardigd.² Van Heerlen is tot op heden hiervan niets aangetroffen.

Na de oorlog keerde Fokker terug naar Nederland en ging hier verder met vliegtuigen bouwen.

In 1919 werd door Albert Plesman de KLM opgericht. Dat gebeurde na de door hem georganiseerde Eerste Luchtverkeer Tentoonstelling Amsterdam, ook in 1919. Overigens vestigde Fokker na die tentoonstelling zijn vliegtuigfabrieken in de voor die tentoonstelling gebouwde hallen.³

In die tijd ontstond de zg. Wilde Luchtvaart. Hieronder vielen maatschappijtjes, die zich bezighielden met het geven van vlieg-demonstraties en/of het onderhouden van

luchtlijntjes. Hun vliegtuigen waren niet geregistreerd in het Nederlandse Luchtvaartuig Register en onttrokken zich derhalve aan de controle van de luchtvaartautoriteiten. Die situatie bestond tot in de jaren dertig. Een van die maatschappijtjes was de Internationale Lucht-Vervoer Onderneming, kortweg ILVO genaamd. Zij was op verschillende plaatsen actief.⁴ Deze onderneming krijgt Heerlen in het vizier.

Op 27 november 1919⁵ vindt een bijeenkomst plaats te Heerlen tussen P.A.H. Hornix, directeur Openbare Werken, en directeur Boterhoven de Haan, directeur van de NV Internationale Lucht-Vervoer Onderneming te Amsterdam, ook wel ILVO genaamd. Burgemeester Wassink had eerder een telegrafisch contact gehad; het initiatief was waarschijnlijk van de ILVO uitgegaan. Boterhoven de Haan zou om twee uur arriveren.

Het doel van de bespreking was, de mogelijkheid te onderzoeken naar de vestiging van een vliegveld te Heerlen.

Voorlopig zou de grootte van het veldje 400 bij 400 meter zijn, uiteindelijk 1000 bij 1000 meter. Het terrein mocht een helling van 1:10 hebben en de bodem kon uit gras en/of heide bestaan, doch niet te drassig zijn. Vanzelfsprekend dienden er geen hoge ob-

Briefhoofd van een missive van ILVO, gericht aan P.A.H. Hornix, gedateerd 6 dec. 1919.

stakels als schoorstenen en telefoonpalen in de omgeving van het veld te staan. Hangars behoorden tot de uitrusting. Er zou een houten schutting om het veld komen, waar ca 30 personen voorlopig in 30 te bouwen houten noodwoningen zouden worden gehuisvest. Nadien zou een werkplaats bijgebouwd worden. Het terrein was eigendom van de ON-mijnen; het was geschikt en goedgekeurd. Er had immers eerder dat jaar een vliegdemostratie plaatsgevonden. Directeur Boterhoven de Haan van de ILVO zou hierover contact met de ON-mijndirectie opnemen.

Ook werden de terreinen bij de Hessenberg bezichtigd. Het kon geschikt worden gemaakt door de heuvels weg te spuiten, maar de verbinding van dit terrein met Heerlen was slecht.

Op 10 december zou een tweede bezoek volgen. Door persoonlijke omstandigheden vond dit bezoek na 16 december plaats, waarbij eveneens A. Haex, directeur van de ON-mijnen aanwezig was. Helaas zijn van dat overleg geen archiefstukken aangetroffen. Schijnbaar speelde de kwestie in 1920. Er bevindt zich namelijk een prospectus voor

een zg. *Green's stormproof* vliegtuigloods, gemaakt van doek. Vertegenwoordiger hiervan was de ILVO. Hierna zwijgen de papieren.

Enige jaren later, in 1924, krijgt de directeur van Openbare werken de opdracht van B&W, onderzoek te doen naar de mogelijkheid, een luchtvaartterrein in te richten, zo nodig in overleg met de burgemeester.

Geruime tijd geleden had deze bij Plesman van de KLM te 's-Gravenhage een gesprek hieromtrent gehad. Door de tijdsomstandigheden werden verdere onderhandelingen toen niet uitgevoerd.

Plesman vestigde nadien bij de minister van Waterstaat de aandacht op de wenselijkheid van de aanleg van terreinen t.b.v. de luchtvaart, o.a. te Heerlen. De burgemeester kreeg vervolgens een brief van de minister, waarna een onderhoud met hem volgde.

Hierna berichtten B&W op 18 september de KLM het volgende. Het eerder in het bebouwingsplan voor Zuid-Limburg van architect J. Cuypers aangeduide terrein, gemeente-eigendom, zou nu te heuvelachtig zijn. Het terrein was door de gemeente verpacht aan de ON-mijnen, die het zou afgraven en nadien ega-

liseren. Deze werkzaamheden konden nog jaren duren. B&W raadden de KLM aan, met de mijnonderneming contact op te nemen, zodat het terrein eerder kon worden afgegraven, doch men moest rekening houden met aanzienlijke aanlegkosten. Kort gezegd, B&W wilden weten, door wie de kosten gedragen moesten worden, hoe groot het terrein moest zijn, hoe hoog de totale inrichtingskosten zouden bedragen en, zo de gemeente moest bijdragen in de stichtingskosten, of de voordelen van het luchtverkeer die het aan de gemeente brengt, opwegen tegen de uitgaven. Op 19 september verstuurt de KLM een verzoekschrift aan B&W om een gedetailleerde kaart van het terrein, waarna zij pas de ontvangen brief kunnen beantwoorden.

De directeur van Openbare Werken krijgt 26 september van B&W opdracht, weer onderzoek te doen.

Hij spreekt bijna één maand later, 24 november, met de secretaris van Plesman. Deze deelt hem mede, dat het terrein van 800 bij 800 meter groot genoeg is voor alle persoonvliegtuigen, terwijl 700 bij 700 meter te

klein wordt bevonden. Een helling van 1% is toelaatbaar en er mogen tot op 200 meter van de rand geen bomen staan. Mocht een geschikt terrein aanwezig zijn, dan zullen zij [de KLM] iemand sturen, aldus een potloodaantekening op het verzoek van B&W aan de directeur.

Op de een of andere manier raakt de zaak in het ongereede, de directeur ontvangt 7 april 1925 een rappelschrijven van B&W. Op 6 mei daaraanvolgend komt het antwoord. In de gemeente is geen terrein van die grootte en vorm en met dat hellingspercentage aanwezig. Hornix had directeur Haex nog om raad gevraagd. Het berekenen van het grondverzet 64 ha van het ON-terrein t.b.v. de aanleg van een luchtvaartterrein zou volgens Haex te kostbaar zijn. Hornix concludeerde na studie van de hoogtekaart, dat het terrein te Hessenberg voor de vliegerij ongeschikt was. Door een raamwerk te maken van de oppervlakte van de vliegvelden, schaal 1:15.000 en deze uit te leggen op de kaart van Heerlen, werd geen geschikt gemeenteterrein gevonden.

Hij vraagt toestemming, om een onderzoek

Afgebroken propellerstuk van de in 1928 in Heerlen neergestorte vliegmachine.

Collectie: Thermenmuseum.

De vliegramp aan de Schelsberg in 1928.

te doen, om op particulier terrein een vliegterrein aan te leggen, waarbij dan wel *'de heeren van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij in verband met dit plan hier ter plaatse de algemeene situatie komt overzien.'* Op 19 mei antwoordt het gemeentebestuur dat zij het onderzoek niet nodig achten. De eerder genoemde kaart is overigens nog niet in de archieven aangetroffen.⁶

Een jaar later is er nog steeds belangstelling voor de luchtvaart, deze keer van particuliere zijde.

Op maandag 3 mei 1926 verschijnt een kort onopvallend krantenberichtje in het Limburgs Dagblad. In het onderhavig artikel lezen we, dat op zaterdag in Neerlandia enkele personen een bijeenkomst hadden belegd, waarin de mogelijkheid werd besproken om in Heerlen een vliegschool op te richten. Welke personen dat initiatief namen, blijft onvermeld; vermeldenswaardig was wel dat de directeur der Pander Vliegtuigfabrieken uit

Den Haag de bijeenkomst bijwoonde. Het gezelschap was enthousiast; besloten werd, meerdere personen te verzoeken aan deze onderneming deel te nemen. Meteen onder het artikeltje lezen we: *'de heer Ruber jr, die hier donderdag jl. met de Baby-Pander aankwam, is zondagmorgen vertrokken en zal over vier weken terugkeren met een tweepersoons vliegtuig.'*⁷

Op de een of andere manier krijgt de Minister van Waterstaat het artikeltje onder ogen. Op 11 mei stuurt deze door tussenkomst van Gedeputeerde Staten een brief aan de burgemeester, waarin hem verzocht werd, inlichtingen te verschaffen die *'voor mijn departement zoowel voor wat de opleiding in het bijzonder, als de luchtvaart in het algemeen betreft, van belang zouden kunnen zijn'*. Deze brief komt 17 mei binnen, na eerst op 12 mei bij het Provinciaal bestuur te zijn binnengekomen, alwaar het geagendeerd werd. De burgemeester reageert terstond. Dezelfde

dag schrijft hij kort en krachtig terug, dat 'niet meer bekend is, dan hetgeen in de dagbladen is bericht.'⁸

In 1928 vindt een vreselijk vliegongeval plaats te Heerlen. Tijdens een vliegshow te Heerlerheide, Schelsberg, stortte een vliegtuig, de D572, met piloot Gesler, door een motordefect op en nabij de tribune neer. Het

betrof een Duits baby-vliegtuig. Vier personen vonden de dood en er waren 20 gewonden te betreuren.⁹

Toch betekende het breed uitgemeten ongeval niet het einde voor de Heerlense vliegveldplannen.

Wordt vervolgd

Noten:

1. H. Thissen is inventarisator Stadsarchief Heerlen.
2. O.a. te Venlo in 1915, w. TH.M. HENDRIKS, *Venlo in oude ansichten*, Zaltbommel 1983, p. 145
3. Voor Fokker zie Internetsite Fokker, *a living history!* Voor Plesman en de ELTA zie de site www.muscom.nl. Von Richthofen mag genoegzaam bekend zijn.
4. 'Van die maatschappijtjes is weinig tot niets bekend. Datgene wat wel bekend is, stamt uit gemeente-archieven en uit de locale pers. Op dit gebied ligt een groot terrein braak voor nader historisch onderzoek'. www.oleel.nl. Waarbij nu het Stadsarchief Heerlen een steentje bijdraagt..
5. Tenzij anders vermeld, archief Openbare Werken van de gemeente Heerlen, 1914-1982, inv. nr. 413
6. Een aantal afgezonderde series, behorend tot het secretarie-archief van de gemeente Heerlen 1919-1969, wordt nog grondig bekeken en nader beschreven. Mogelijk wordt tussen de stukken de kaart aangetroffen.
7. *Limburgs dagblad* 3 mei 1926. Directeur Harmen Pander was eigenaar van de vliegtuigfabriek H. Pander & Zonen, ontstaan uit de door hem in 1924 overgenomen failliete inboedel van de Vliegtuig Industrie Holland. Voorheen was hij directeur van Pander meubelfabriek in Den Haag. Hij zou in de jaren dertig beroemd worden met zijn Postjager, die zeer snel luchtpost naar Indië vloog. Deze gegevens zijn ontleend aan internet, zoekwoorden 'vliegtuig pander'.
8. Inventaris secretarie-archief Heerlen 1919-1969, dossier Z610
9. Fotocollectie Stadsarchief nr. 2604, met vermelding van bronnen mbt de vliegdemonstratie; nrs. 23449-23455, met beschrijvingen.

Raadsels rond de dood van een Hoensbroekse notaris

DOOR PIERRE HEIJBOER

Op 10 september 1904 joeg Gerardus Constantinus Cremers, notaris te Hoensbroek, zich een kogel door het hoofd. Het was een gebeurtenis die ook honderd jaar later nog omgeven is met tal van raadsels en ongewisheden. Zeker is alleen dat als gevolg ervan in het boerendorp dat Hoensbroek indertijd was, grote beroering ontstond. Eerst waren er verbijstering en ongeloof. Vervolgens gonsden wekenlang allerlei verklaringen door het dorp; de ene nog vergezochter dan de andere. En tenslotte leidde de dood van de notaris tot een onverkwikkelijke ruzie tussen twee bekende Limburgse families – waarbij het uiteraard ging om de nalatenschap.

‘Waaróm in ’s hemelsnaam die zelfmoord?’ vroeg men zich in Hoensbroek af. De notaris was de rijkste man van het dorp. Hij leidde een vrolijk, schijnbaar zorgeloos bestaan en stond bij velen in hoog aanzien. Niets had gewezen op een persoonlijke crisis. Dus was de voor de hand liggende vraag of het eigenlijk wel zelfmoord wás. Wellicht had iemand stiekem kogels in de revolver van de notaris gestopt – en had dat tot zijn dood geleid. Dat was trouwens ook zo ongeveer de officiële lezing van de toenmalige plaatselijke overheid: een noodlottig ongeval tijdens het schoonmaken van een revolver. Maar in Hoensbroek wist men wel beter; in een boerengemeenschap bleef weinig geheim.

Een ander verhaal dat aan de cafétafels de ronde deed, ging over chantage. Iemand zou

de notaris met iets gechanteerd hebben en die had geen andere uitweg meer gezien dan de kogel. Er werd ook naar een verdachte gewezen: de kandidaat van de notaris, Gabriël Beckers. Want had notaris Cremers niet acht dagen voor zijn dood zijn testament veranderd? En daarbij zijn familie onterfd en al zijn bezittingen vermaakt aan zijn kandidaat? Merkwaardig, vond het dorp. Wat kon dat betekenen?

En waarmée kon de notaris gechanteerd zijn? Nou, wat dat betreft waren er mogelijkheden in overvloed. Want notaris Cremers deed velerlei zaken. Hij kocht en verkocht land en ander onroerend goed, en hij leende mensen geld. Hij kende bovendien veel geheimen. Mogelijk was hij bij een van zijn handeltjes niet helemaal eerlijk geweest en was iemand – zijn kandidaat? – daarachter gekomen. Wie kon het zeggen...?

Trouwens, wás de notaris wel zo rijk als iedereen dacht? Het dorp beschouwde dat als een vaststaand feit. Maar wie had er in zijn boekhouding kunnen kijken? Niemand. Afgezien dan van zijn kandidaat.

Verder was er ook nog het met enige geheimzinnigheid omgeven feit dat de notaris lid was van de Vrijmetselarij. Dat had hem, zo dacht men toen, eigenlijk tot een vijand van de rooms-katholieke kerk moeten maken, maar er was geen trouwer steun en toeverlaat van het kerkbestuur van de Hoensbroekse parochie Sint-Jan Evangelist dan notaris Cremers. Hij had het kerkbe-

stuur zelfs de grond cadeau gedaan voor de aanleg van een nieuw kerkhof en de bouw van een nieuwe kerk.

Mede hierdoor was er ook nog het verhaal dat de notaris in conflict was geraakt met 'hogere machten en belangen'. Welke dat waren? Niemand kon van een eenvoudige Hoensbroeker verlangen dat hij op die vraag het antwoord wist. Maar dat ze bestónden, die hogere machten en belangen, daar was men rond de cafétafels zeker van.

Al met al dus stof genoeg voor velerlei gespeculeer over de achtergronden van het zo plotseling verscheiden van de notaris. Het dorp gaf zich daar dan ook naar hartelust aan over. Niets mooiers dan raadsels en mysteries. Maar antwoorden leverde het allemaal niet op – en dat zou nog vele jaren zo blijven.

En dan was er dus die familieruzie. Aan de ene kant stond de familie Beckers. Die had Limburg onder meer een bekend politicus, een even bekend journalist en een bekend archeoloog geschonken. En de nodige dorpsnotabelen, onder wie Gabriël, de candidaat-notaris van Hoensbroek. Tegenpartij was de familie Cremers, een geslacht van bestuurders en grootgrondbezitters, dat met name in Hoensbroek veel eigendom en dus veel invloed had.

Herenboer Louis Cremers was een van de weinige officiële erfgenamen geweest van zijn rijke oom, de notaris. Maar die erfenis was hem dus door de notaris ontnomen ten gunste van diens candidaat. Hier was, vond Cremers, sprake van dubieuze omstandigheden. En dus maakte hij zich op om het testament aan te vechten.

Verschillende versies

Voor een geschiedvorser is het interessant te zien hoezeer bij de twee betrokken families de verhalen over de betrokken gebeurtenissen van elkaar verschillen. De Beckersen hadden [en hebben] daarover een heel andere mening dan de Cremersen. En gelukkig

voor de geschiedvorser zijn alle twee die versies op papier vastgelegd. Gabriël Beckers – geacht Limburgs historicus, toneelregisseur en drager van dezelfde voornaam als zijn oom, de Hoensbroekse candidaat-notaris – schreef erover in het tijdschrift van het Limburgs Natuurhistorisch Genootschap. Zijn artikel ging eigenlijk over – jawel – een bekende Limburgse Cremers: rector Jos Cremers, rooms rebel en oprichter van dat genootschap. Beckers' oom, de candidaat, komt in het verhaal zijdelings ter sprake, daar waar zijn neef schrijft over 'het notaris-huis in Hoensbroek'.

Beckers' artikel is de neerslag van het verhaal zoals de Beckersen het kenden. En dat is, zoals gezegd, een heel ander verhaal dan dat van de Cremersen. Het is aan beide kanten familie-overlevering. Maar wiens verhaal is het ware? Ze kunnen niet allebei waar zijn; daarvoor wijken ze te veel van elkaar af.

Lang bleef die waarheid verborgen. Wetgeving over de openbaarheid van archieven – of eigenlijk meer over hun geslotenheid – verhinderde dat die aan het licht kwam. Maar inmiddels zijn we honderd jaar verder. En bepaalde archieven en documenten zijn toegankelijk geworden. Niet alle, maar sommige. Kunnen die ons iets vertellen? Kunnen ze ons uitsluitel geven over wat er indertijd in Hoensbroek is voorgevallen? Kunnen ze ons vertellen of de Beckersen gelijk hebben? Of misschien toch de Cremersen?

Laten we om te beginnen eens een paar stukjes van het Beckers-verhaal en het Cremers-verhaal naast elkaar leggen. De verschillen worden dan meteen duidelijk.

In zijn artikel in het tijdschrift van het Natuurhistorisch Genootschap over rector Jos Cremers schrijft Gabriël Beckers over het notarishuis in Hoensbroek onder meer:

'Daar resideerde rond de eeuwwisseling notaris Cremers, een vrijgezel. Hij was een neef van rectors vader, had een oom van de rector als klerk en een broer van de rector was nagenoeg zijn buur. En zijn candidaat was een broer van Jean en Jos Beckers.

De man die het testament aanvocht, Louis Cremers, met zijn echtgenote. Indertijd halfwin van de hoeve Haagsittard in Broeksittard. Net als zijn vrouw afkomstig uit Hoensbroek.

De notaris was ongehuwd en de beide gestrengere maar ongehuwde heren maakten nogal eens uitstapjes naar Brussel; enigszins uit de buurt, voor die tijd. De vroegere uitstapjes van de notaris in Hoensbroek zelf waren niet zonder gevolgen gebleven, tenminste, hij alimenteerde. Het betrof een meisje dat inmiddels de 1000 weken had gehaald en haar charmes waren niet verborgen gebleven voor de candidaat.

Intussen waren de financiële zorgen voor de notaris zeer groot geworden... en in 1904 pleegde hij zelfmoord. Hij testamenteerde op zijn

candidaat, aan wie hij daarbij de zorgen toevertrouwde voor het bewuste meisje. Weliswaar was de erfenis negatief, maar de candidaat leende geld bij zijn broer Jean, aanvaardde de boedel en het meisje, en werd opvolger in het notariaat en in het celibaat. De hieruit voortvloeiende situatie was in de ogen van de Hoensbroekse clergé een scandalum.'

Het lijkt een eerlijke weergave van de historische feiten door een gerenommeerd lid van de Limburgse samenleving. Maar is het dat? Is het wáár wat de historicus hier schrijft?

Tegenover het verhaal van de jonge Gabriël Beckers staat namelijk dat van Fientje Cremers, kleindochter van de onterfde Louis Cremers. In haar memoires schrijft zij onder andere:

'Cremers was in Hoensbroek notaris. Hij was ongehuwd maar had volgens verhalen meerdere onechte kinderen (onechte – alhoewel ik dat een vreemd woord vind). Hij was lid van de vrijmetselarij en was steenrijk. Hij bezat vele huizen en landerijen, die hij verpachtte; de meeste lagen in Hoensbroek. Hij bewoonde een mooi huis aan de Hoofdstraat, met eromheen een schitterend aangelegd park. [...] Opa Cremers, vaders vader [de genoemde Louis Cremers, PH] was zijn enige wettige erfgenaam; Gabriël Beckers was candidaat-notaris bij notaris Cremers. In 1904 maakte de notaris een nieuw testament, waarin hij alles wat hij bezat, uit dankbaarheid vermaakte aan zijn candidaat, Gabriël Beckers. Twee dagen later [moet acht dagen zijn, PH], Beckers was toen naar Brussel, schoot notaris Cremers zich een kogel door zijn hoofd. Begrijpelijkerwijs werd, toen het testament bekend werd, aan chantage gedacht. Waaruit die eventuele chantage heeft bestaan is nooit bekend geworden. In elk geval wilde opa Cremers dit testament gerechtelijk aanvechten. Maar toen kwam de prefect van Rolduc, een oom van Beckers, met het dreigement dat hij dan Jozef, vaders oudste broer [de hierboven genoemde rector Jos Cremers, PH], van Rolduc zou wegsturen. Het was een jaar voor zijn priesterschap. Voor deze schande, en met de verzekering van deze prefect dat bij de dood van Gabriël Beckers alles aan de familie Cremers zou terugkomen, zwichtte opa. Er is natuurlijk nooit een cent bij de familie Cremers teruggekomen.'

Een paar regels verder vermeldt Fientje Cremers nog:

'Notaris Beckers is nooit getrouwd. Men vertelde dat hij dat aan notaris Cremers had moeten beloven. Maar in het testament staat hierover niets. Hij heeft wel zijn leven lang een verhouding gehad met Trees Widdershoven.'

In een ander geschrift geeft Fientje Cre-

Notaris G.C. Cremers

mers, die Hoensbroekse toestanden kende als geen ander, over die verhouding tussen Trees en Gabriël nog wat meer bijzonderheden. De notaris bezocht zijn vriendin namelijk alleen maar overdag; tegen donker worden ging hij altijd terug naar zijn grote, eenzame, notarishuis aan de Hoofdstraat. Het hele dorp wist dat en schudde het hoofd erover.

Maar goed, Louis Cremers' voornemen om het testament van de notaris aan te vechten werd dus gesmoord door de prefect van Rolduc. Zo gingen die zaken. Maar intussen blijven we zitten met die twee nogal afwijkende versies omtrent de dood en de nalatenschap van de Hoensbroekse notaris. Wat is waar – en wat is niet waar?

Om te beginnen: wie was de notaris – wat was zijn achtergrond? Daartoe weer even terug naar Gabriël Beckers' versie van het verhaal:

'Daar [in het notarishuis] resideerde rond de eeuwwisseling notaris Cremers, een vrijgezel. Hij was een neef van rector's vader, had een oom van de rector als klerk en een broer van de rector was nagenoeg zijn buur. En zijn

candidaat was een broer van Jean en Jos Beckers. Nogal ingewikkeld, maar het klopt allemaal.

Gerardus Constantinus Cremers, de notaris, was op 14 maart 1835 in Hoensbroek geboren als zoon van Leonardus Josephus Cremers, gemeentesecretaris, burgemeester, kerkmeester en notaris in Hoensbroek, en Johanna Aldegondis van der Velpen. Zijn grootvader van vaderskant was Christianus Cremers, in de Franse tijd landbouwer, griffier en ontvanger te Hoensbroek en later ontvanger in het kanton Oirsbeek.

'Hij was een neef van rectors [Cremers] vader.'

Die vader was de eerder genoemde Louis [Ludovicus] Cremers, landbouwer in onder meer Broeksittard maar stammend uit Hoensbroek. Diens vader was Jan Willem [Joannes Wilhelmus Eloygius] Cremers, onder meer burgemeester in Hoensbroek. En deze Jan Willem was weer een zoon van de ook reeds genoemde Christianus Cremers, de griffier. De notaris was derhalve, als volle

neef van Louis Cremers, een achteroom van diens zoon, de rector.

'... had een oom van de rector als klerk...'

Die klerk was Aloysius Alexander Beckers, een broer van de notaris. De 'kantoor-schrijver' van de notaris had een prachtig handschrift, dat in tal van Hoensbroekse stukken en documenten nog is terug te vinden. Er werd echter ook over hem gezegd dat hij nogal veel van zijn tijd in het café doorbracht. Dat zal dan wel de herberg van het Hoensbroekse panhuis zijn geweest, dat vlak naast het notarishuis lag.

'... en een broer van de rector was nagenoeg zijn buur.'

Dit betrof Pierre [Maria Petrus Hubertus] Cremers. Hij was herenboer in Hoensbroek en zeer actief in de plaatselijke politiek. Hij was de vader van Fientje Cremers. Dat hij 'nagenoeg een buur' was van de notaris, is wat overdreven gezegd. Want hij woonde op de Aldenhof in de Hoensbroekse Kouwen-derstraat, zeker een kilometer of twee van

De Hoofdstraat van Hoensbroek in de nabijheid van het woonhuis van de notaris.

Voor het woonhuis van de notaris lag een grote tuin. Sommigen spreken van een park. Daardoor komt het woonhuis in de Hoofdstraat zelf op geen foto voor.

het notarishuis aan de Hoofdstraat.

'En zijn candidaat was een broer van Jean en Jos Beckers.'

De drie waren zonen van Joannes Beckers en Mechtildis Limpens. De roots van deze ouders lagen in Bingelrade en Jabeek, waar ook de Cremersen, die later in Hoensbroek woonden, oorspronkelijk vandaan kwamen. Als gevolg daarvan bestond er zelfs nog een verre verwantschap tussen de twee families. Jean Beckers was lid van de Tweede Kamer en trok politiek nogal eens samen op met Jos Cremers, de rebelse rector. Jos Beckers was in zijn dagen journalist en was als zodanig eveneens een goede bekende van de rector. De derde broer, Gabriël, was candidaat bij notaris Cremers, de oom van de rector.

Tot zover de diverse onderlinge relaties. De twee versies van het verhaal vertonen hier nog geen verschillen. Dat wordt echter al anders wanneer we de volgende alinea van het artikel van Gabriël Beckers nog eens bekijken:

'De notaris was ongehuwd en de beide ge-

strenge maar ongehuwde heren maakten nogal eens uitstapjes naar Brussel; enigszins uit de buurt, voor die tijd. De vroegere uitstapjes van de notaris in Hoensbroek zelf waren niet zonder gevolgen gebleven, tenminste hij alimenteerde. Het betrof een meisje dat inmiddels de 1000 weken had gehaald en haar charmes waren niet verborgen gebleven voor de candidaat.'

Overlevering en archieven

Het Cremers-verhaal stemt hiermee overeen voor zover het de uitstapjes naar Brussel en het bestaan van een 'onwettig kind' in Hoensbroek betreft. Maar de laatste zin is geheel in strijd met wat de Hoensbroekse overlevering en de plaatselijke archieven erover zeggen. Die zeggen onder meer – Fientje Cremers vermeldt het eveneens – dat de latere notaris Gabriël Beckers zijn leven lang een verhouding had met de Hoensbroekse Trees Widdershoven. Iedereen in het dorp was met dat gegeven bekend. Maar: ...Trees Widdershoven was *niet* het onwettig kind

van Gabriëls voorganger notaris Cremers. De suggestie die van de laatste zin van deze alinea van de jonge Gabriël Beckers uitgaat – dat de kandidaat iets kreeg met het bewuste meisje van 1000 weken – is derhalve onjuist. Juist is wat Fientje Cremers beschrijft: de verhouding met een ándere Hoensbroekse.

Maar wie was dan wél dat Hoensbroekse ‘meisje van 1000 weken’? Ik heb gezocht naar een archief waarin alimentaties zouden kunnen zijn vermeld, maar ik heb het niet gevonden. Wél is er het Hoensbroeks geboorteregister. Daarin komen twee geboortes voor van meisjes die het ‘onwettig kind’ van de oude notaris zouden kunnen zijn – één ervan vlak bij het ‘notarishuis’. Een aanwijzing? Mogelijk. Maar geen zekerheid. Zeker is wél dat geen van deze kinderen Theresia Widdershoven heette.

Hierna lopen, in de volgende alinea van Beckers’ artikel, de twee versies van het verhaal over de Hoensbroekse notaris volledig uiteen. Wat schrijft Beckers?

‘Intussen waren de financiële zorgen voor de notaris zeer groot geworden ... en in 1904 pleegde hij zelfmoord. Hij testamenteerde op zijn kandidaat aan wie hij daarbij de zorgen toevertrouwde voor het bewuste meisje. Weliswaar was de erfenis negatief, maar de kandidaat leende geld bij zijn broer Jean, aanvaardde de boedel en het meisje en werd opvolger in het notariaat en in het celibaat. De hieruit voortvloeiende situatie was in de ogen van de Hoensbroekse clergé een scandalum.’

Wat betreft de zelfmoord, zoiets zal toch ook in 1904 door de een of andere justitieautoriteit zijn onderzocht. Daar moet een proces-verbaal over zijn opgesteld. Maar in welk Limburgs archief is dat opgeborgen? En is dat archief na honderd jaar wellicht toegankelijk voor wie onderzoek naar die zelfmoord wil doen? Een middag zoeken in het Rijksarchief in Maastricht heeft mij op dit punt niet verder gebracht.

‘Hij testamenteerde op zijn kandidaat aan wie hij daarbij de zorgen toevertrouwde voor het bewuste meisje.’

Testament

Een officieel afschrift van het betreffende testament is in mijn bezit. Het is op 2 september 1904 opgemaakt voor notaris J. Th. Quix in Maastricht. De benoeming van kandidaat Gabriël Beckers als enig erfgenaam is er met zo veel woorden in opgenomen. In een later stuk betreffende de nalatenschap van de overleden notaris schrijft diens erfgenaam er zelf onder meer over:

‘... dat te Hoensbroek is overleden Gerardus Constantinus Cremers, notaris te Hoensbroek, nalatende tot erfgenamen bij versterf alleen neven van vaders en van moeders zijde, onder meer: Hendrik Diederer te Hoensbroek, Balthus Diederer te Hoensbroek, Louis Cremers te Broeksittard. Doet de overledene echter bij testament bij openbare akte verleden ten overstaan van notaris Quix te Maastricht den 2 September 1904 tot enige erfgenaam benoemde de ondergeteekende.’

Het testament vermeldt niets over een verplichting van de erfgenaam om enig kind [inmiddels dus een meisje van rond de 21] te onderhouden. Ook de afspraak dat Gabriël Beckers nooit zou trouwen, is niet op schrift gezet. De belofte dat na de dood van Gabriël diens vermogen alsnog naar de familie Cremers zou gaan, heeft kennelijk ook nooit op papier gestaan – of het zou een geheim papier moeten zijn geweest. Fientje Cremers vermeldt deze belofte, en de afspraak dat Gabriël Beckers niet zou trouwen, zou er iets mee te maken kunnen hebben gehad. Zou...

De hier geciteerde tekst van de opsteller van het stuk bevat overigens nog een kleine onjuistheid. De drie ‘erfgenamen bij versterf’ waren namelijk alle drie neven ‘van vaders zijde’. Van de moederskant was er geen.

Intussen kan wel worden vastgesteld dat erfgenaam Gabriël Beckers zich heeft gehouden aan de twee eerste afspraken: de onderhoudsplicht betreffende het meisje en het levenslange celibaat. Alleen van de laatste afspraak, de terugstorting, is niets gekomen; maar de notaris had dat natuurlijk na zijn

eigen overlijden niet meer in de hand.

Terug nu naar het artikel van de jonge Gabriël Beckers, waar hij schrijft: *‘Weliswaar was de erfenis negatief, maar de candidaat leende geld bij zijn broer Jean ...’*

Is het juist wat hier staat? Was die erfenis inderdaad negatief? Waarom dan die woede bij de Cremersen?

Tientallen jaren waren er voor buitenstaanders geen mogelijkheden om dit te controleren. Weliswaar kon uit kadastergegevens de conclusie worden getrokken dat de notaris eigenaar was van een massa onroerend goed, maar dat zei nog niet genoeg. Echte duidelijkheid ontstond pas in 1985, toen de Memorie van Successie betreffende de nalatenschap van de notaris ter inzage kwam op het Rijksarchief in Maastricht. Het is een memorabel stuk. Bladzijde na bladzijde worden er de vele boerderijen, huizen en grondstukken in genoemd die notaris Cremers bezat; niet alleen in Hoensbroek maar ook in veel omliggende gemeenten. Er blijkt ook uit dat hij tevens fungeerde als een soort bank van lening. Want de lijst van mensen van wie hij geld tegoed had, is eveneens vele bladzijden lang. Daartegenover staat ook een lijst van personen die nog geld moesten krijgen van de notaris – en ook dat was een lange.

Maar nadat alles was opgeteld en afgetrokken bleef er een – officieel door de fiscus vastgesteld – positief bedrag over van 17.075 gulden. In die dagen was dat een heleboel geld. Volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek moet men zo’n bedrag vermenigvuldigen met 20,5 om de waarde ervan in het jaar 2000 te leren kennen. Het ging dus om een erfenis die in het jaar 2000 de somma van 350.038 gulden zou hebben bedragen; drieëneenhalve ton. De bewering van historicus Beckers ‘dat de financiële zorgen van de notaris zeer groot waren geworden’ is derhalve bewijsbaar fout. Want de notaris had helemaal geen financiële zorgen! Het ging hem financieel gesproken nog steeds zeer voor de wind – de documenten bewijzen het.

Omdat er sprake was van vorderingen en schulden zou het zo geweest kunnen zijn dat erfgenaam Gabriël Beckers even wat geld van zijn broer moest lenen om een korte periode financieel te overbruggen. Dit lijkt echter – zacht gezegd – zeer onwaarschijnlijk. Want uit de Memorie van Successie blijkt óók dat de erfgenaam meteen kon beschikken over 6.680 gulden aan contant geld en 3.960 gulden aan banktegoeden en aandelen, samen liquide middelen ter waarde van 10.640 gulden. Waarde in 2000: 218.120 gulden. De Memorie van Successie is daar klaar en helder over. Moet je in een dergelijke situatie geld gaan lenen bij je broer...? Dat de erfgenaam nogal wat successierechten moest betalen, kan hierbij geen rol spelen. Want die bedroegen 1.707,50 gulden [in 2000: 35.003,80 gulden], zijnde 10 procent van de waarde van de erfenis. De erfgenaam hield dus nog altijd 173.116 gulden aan contanten over om zijn zaken te regelen.

Wat kan hier achter steken? Het lijkt erop dat erfgenaam Gabriël Beckers voor zijn familie heeft willen verbloemen dat hij plotseling een zeer vermogend man was – als gevolg van die raadselachtige zelfmoord van zijn baas. Heeft hij dáárom geld geleend bij zijn broer? Het is speculeren.

Maar één ding staat als een paal boven water: hetgeen historicus Gabriël Beckers in het tijdschrift van het Natuurhistorisch Genootschap heeft geschreven over het ‘negatief zijn’ van de erfenis van notaris Cremers, is aantoonbaar onwaar. Waarbij de vraag is of de schrijver zich dat bewust is geweest. Waarschijnlijk niet. Hij vertelde het ‘Beckers-verhaal’ – zoals het hem bekend was.

Maar in dit geval klopt dat verhaal dus niet. Wat wél klopt is het ‘Cremers-verhaal’. Fientje Cremers nogmaals citerend:

‘Hij was lid van de vrijmetselarij en steenrijk.’

Nu was ‘steenrijk’ misschien een sterk woord, en zou ‘zeer rijk’ mogelijk beter hebben gepast, maar in de Hoensbroekse dorpspe verhoudingen van 1904 mocht de notaris toch wel ‘steenrijk’ worden genoemd.

De oude St.-Janskerk te Hoensbroek.

Dat notaris Cremers vrijmetselaar was, wordt in het 'Beckers-verhaal' niet vermeld. Het is, wat de geschiedenis betreft waar het hier om gaat, in feite ook maar een zijdelings gegeven. Het duikt wél op in de speculaties over de reden van de zelfmoord van de notaris – een raadsel dat tot nu toe niet is opgelost. Had hij gezondigd tegen een van de regels van dit genootschap en daarvan de gevolgen geaccepteerd? Het was een mogelijkheid.

Ik heb gepoogd om hierover iets te vernemen van de Nederlandse Vrijmetselarij. Want men moet daar toch ook archieven hebben – en wellicht een archivaris. Maar er kwamen van die kant geen antwoorden op mijn mails.

Nog even verder speculerend over die zelfmoord: het zou evengoed zo kunnen zijn dat de notaris genoeg had van het leven, of aan een ernstige dan wel pijnlijke ziekte leed. En omdat de zorg voor zijn 'onwettig kind' hem zeer ter harte ging maar hij het bestaan van

dat kind geheim wilde houden, zou hij hebben kunnen besluiten om met name die 'nalatenschap' onder de hoede van zijn candidaat te brengen.

En dan was er, zoals gezegd, het chantageverhaal. Maar wat zou dan het onderwerp van die chantage hebben kunnen zijn? Notaris Cremers was een man die er geen geheim van maakte dat hij er een nogal losse levenswandel op na hield. Dat compenseerde hij dan weer door het verrichten van allerlei goede werken voor zijn dorpsgemeenschap. Wat de pastoor daarover dacht, interesseerde hem maar weinig; wat de gewone mensen dachten vond hij veel belangrijker.

Het 'Beckers-verhaal' beschouwt het testament van de notaris als een historisch gegeven en laat het daarbij. Maar in het 'Cremers-verhaal' blijft het nog lange tijd een rol spelen. Want de onterfde Louis Cremers liet het er niet bij. Er zat, vond hij, een vuiltje aan dat testament en hij liet weten dat hij het juridisch zou aanvechten.

Zijn kleindochter Fientje Cremers schrijft erover:

‘Opa Cremers, vaders vader dus, was zijn enige wettige erfgenaam.[...] Opa Cremers wilde dit testament gerechtelijk aanvechten, maar toen kwam de prefect van Rolduc, een oom van Beckers, met het dreigement dat hij dan Jozef, vaders oudste broer, van Rolduc zou wegsturen.’

Dat van die enige wettige erfgenaam is, zoals we hebben gezien, niet juist. Louis’ neven Hendrik en Balthus Diederer hadden eveneens recht op een deel van de nalatenschap. Maar Louis Cremers was de enige die in verzet wenste te gaan. Of hij dat mede namens Hendrik en Balthus deed, valt niet meer te achterhalen, maar dat zal wel zo zijn geweest.

En wie komen we dan vervolgens weer tegen? Jos [Pius Joseph] Cremers, priester en stichter van het Limburgs Natuurhistorisch Genootschap – en zoon van Louis Cremers. De man dus waar het verhaal van Gabriël Beckers in het tijdschrift van het genootschap eigenlijk over gaat. Zo lopen keer op keer de verhalen van de Beckersen en de Cremersen door elkaar, maar geraken ze nooit op één lijn.

Fientje Cremers gaat er in haar beschrijving van uit dat Jos Cremers indertijd nog priesterstudent was en kort voor zijn wijding stond. Een verwijdering van het seminarie Rolduc zou dus een bijzonder pijnlijke gebeurtenis zijn geweest. Maar zij zit er op dit punt naast. Want Jos Cremers, die zij later altijd ‘heerom’ zou noemen, was toen al priester; was al gewijd. Maar hij verbleef wél op Rolduc – als docent. Zijn verwijdering van het seminarie zou dus even hard zijn aangekomen.

‘Een oom van Beckers’, tevens ‘prefect van Rolduc’.

Wie was deze niet met name genoemde? Deze ‘chanteur’? Was hij inderdaad een oom van de candidaat-notaris? En wás hij prefect van Rolduc? Mijn naspeuringen naar de betreffende persoon hebben niet tot een onweer-

legbare identificatie geleid, maar ik ben wel dicht in de buurt gekomen. Anders gezegd, ik heb geen ‘dader’ gevonden, maar wél een ‘verdachte’.

Ik heb namelijk maar één persoon kunnen vinden die zowel een goede kennis was van de familie Beckers [geen echte ‘oom’] en die daarnaast rond 1905 en 1906 [toen de kwestie over de nalatenschap speelde] óók een redelijk belangrijke functie bekleedde op het klein seminarie van Rolduc. Zijn relatie met de Beckersen is in aantal stukken en artikelen vastgelegd, maar wat het prefectschap van Rolduc betreft is alles wat vager. Het archief van Rolduc, dat zich in het Rijksarchief in Maastricht bevindt, is op dit punt niet duidelijk en bovendien was de functie van ‘prefect’ kennelijk niet exact omschreven. Zeker is echter dat de betrokkene in de genoemde jaren een hoog in aanzien staand docent van het seminarie was.

Maar wie wás het dan? Wie is mijn ‘verdachte’?

Tot mijn spijt moet ik er hier het zwijgen toe doen. Want een oude journalistieke wet schrijft voor dat het niet aangaat iemand van iets te beschuldigen wanneer men niet over harde bewijzen beschikt. En die heb ik dus niet. Wel ‘harde aanwijzingen’ maar geen ‘bewijzen’. Het gaat bovendien om iemand die nog steeds als een ‘bekende Limburger’ beschouwd mag worden.

Door dit zo op te schrijven overtreed ik trouwens een andere journalistieke wet, die zegt dat je je lezers niet met een onbeantwoorde vraag mag opzadelen. Ik beloof daarom verder te gaan zoeken naar ‘bewijzen’.

Fientje Cremers schreef over de mogelijke verwijdering van Jos Cremers van Rolduc:

‘Voor deze schande, en met de verzekering van deze prefect dat bij de dood van Gabriël Beckers alles aan de familie Cremers zou terugkomen, zwichtte opa. Er is natuurlijk nooit een cent bij de familie Cremers teruggekomen.’

Uiteraard valt dit dreigement [anders dan de waarheid over de nalatenschap] met geen enkel historisch stuk te staven. Het was iets

dat – kennelijk, waarschijnlijk, zeker is niets – via via aan de betrokkenen werd doorgegeven. *‘Wacht je! Kom niet aan dat testament!’*. Fientje Cremers zal het zo van haar grootvader Louis of van haar vader Pierre gehoord hebben. Als deel van het ‘Cremers-verhaal’. Te bewijzen valt er, historisch gesproken, op dit punt dus niets. Maar het gegeven pást. Want waarom zou Louis Cremers anders zijn verzet tegen het testament hebben opgegeven? Hij was een man van standing; een geacht lid van de maatschappij en niet iemand met wie je een loopje kon nemen. Het pachterschap van de grote hofstede Haagsittard in Broeksittard was een functie die kennis en leiderschap vereiste. En die hád Louis Cremers. En toch boog hij het hoofd voor de prefect van Rolduc. Voor diens chantage, zegt zijn kleindochter Fientje.

Fientje Cremers eindigt haar verhaal over de Beckersen en de Cremers met de vaststelling dat op het oude kerkhof van Hoensbroek in dezelfde rij, op enkele graven van elkaar, twee mensen begraven liggen: Gabriël Beckers [eerst kandidaat en later notaris in Hoensbroek als opvolger en erfgenaam van notaris Cremers] en zijn levenslange geliefde Trees Widdershoven. Raadsels derhalve, in

dit Hoensbroeks verhaal, en ruzies – maar ook liefde.

En achteraf is er het verhaal van de geschiedvorser. Ik heb twee familieverhalen naast elkaar kunnen leggen. En ik denk dat ik heb aangetoond dat het ‘Cremers-verhaal’ het juiste is. Het is slechts vastgelegd in de op schrift gestelde persoonlijke herinneringen van één mens, Fientje Cremers. Maar wat de historische documenten zeggen staaft met name háár verhaal. En ze weerleggen het in 1973 gepubliceerde verhaal van historicus Gabriël Beckers.

Geraadpleegde bronnen:

1. GABRIËL BECKERS, ‘Rector Jos. Cremers’. *Tijdschrift van het Limburgs Natuurhistorisch Genootschap*, jaargang 1973, blz. 87-93.
2. FIENTJE CREMERS, *Mijn Jeugdherinneringen. Hoensbroek* 1974.
3. Kadaster gemeente Hoensbroek, GA Heerlen.
4. RHCL, Testament van Gerardus Constantinus Cremers, d.d. 2 september 1904. Archief notaris Quix.
5. RHCL, Memorie van Successie betreffende de nalatenschap van Gerardus Constantinus Cremers, notaris te Hoensbroek, gedateerd november 1906, inclusief diverse bijvoegsels.

Het oude kerkhof van Heerlerheide

DOOR MARTIN VAN DER WIJST

Al enige tijd hangt op het oude kerkhof van Heerlerheide, gelegen naast de Corneliuskerk, een publicatie van het kerkbestuur: in verband met onderhoud en mogelijke herinrichting moeten rechthebbenden van een grafrecht zich melden, en men is verplicht de grafbedekking te onderhouden op straffe van verwijdering en vervallenverklaring van het grafrecht.

Het betreft, zoals gezegd, het oude kerkhof pal naast de Corneliuskerk, met afmetingen van ongeveer 45 meter lengte en 25 meter

breedte. Dit kerkhof werd op 18 maart 1839, direct na de bouw van de vroegere, eerste kerk van Heerlerheide, gewijd¹ en in of kort na 1861 wat vergroot, waarbij ook een stenen muur werd gebouwd ter vervanging van een afstervende heg.²

Bij de bouw van de nieuwe, huidige kerk op dezelfde plaats als waar de eerste stond, kon het kerkhof gehandhaafd blijven, al veranderde er kennelijk wel wat aan de kerkmuurzijde,

Momenteel zien het kerkhof zelf en de

De oude begraafplaats bij de kerk verkeert in slechte toestand.

bomen en struiken er redelijk uit, maar de ruim 70 nog herkenbare graven maken een trieste indruk. Slechts in enkele gevallen zijn de zerken compleet, veelal ontbreekt er een kruis of een ander vroeger ornament of is dit gebroken, soms is slechts de liggende steen aanwezig of geeft een verhoging de plaats aan. Dat de ingebeitelde of geverfde namen in veel gevallen niet meer [goed] leesbaar zijn door de werking van de tand des tijds, is begrijpelijk maar spijtig. Het aanbrengen van nieuwe naambordjes zou een oplossing kunnen zijn, maar kennelijk zijn de rechtshabbers enigszins nalatig en voelen ook anderen zich niet geroepen om de grafstenen te verzorgen.

Ruimen zou mijns inziens zeker niet de goede oplossing zijn, niet alleen uit piëteit, maar ook gezien de historische waarde. Een oud kerkhof zegt heel veel over de families die ter plaatse en in de omgeving woonden en wonen.

Een veertig familienamen zijn nog vrij duidelijk leesbaar. Het zijn – voor zover ze voor mij met het blote oog waarneembaar waren – in alfabetische volgorde [en met dien verstande dat sommige meer dan eens voorkwamen op dezelfde of soms een andere zerk] de volgende: Albert, Alberts, Beaujean, Bindels, Custers, Dautzenberg, Evers, Hazen, Heiligers, Hermans, Heuts, Heutz, Hoenen, Houten, Huuts, Jongen, Kleintjens, Koonen, Leers, Maessen, Meens, Moonen, Packbier, Pijls, Quaedvlieg, Ritzen, Roex, Schreurs, Smeets, Steinbach, Sijstermans, Thewissen, Timmermans, Ubachs, Ubags, Verkoelen, Vinders, Voncken, Vranken en Wintgens.

Enkelen verdienen hier speciale vermelding, zoals de pastoors Dautzenberg [1886] en Timmermans [1886-1894]. Ook andere pastoors zoals Reynders [1839-1865] en Alberts [1865-1886] werden hier begraven.³ Ook dokter Evers, gestorven in 1925, kan genoemd worden, maar vooral Carl Steinbach met achter op het kerkhof een van de best onderhouden grafstenen. Hij overleed op 28 oktober [de feestdag van Judas Tadeüs, de pa-

Kruisbeeld met de namen van de pastoors bij de ingang van het kerkhof

troon in hopeloze zaken] in de leeftijd van 56 jaar. Op de zerk lezen we onder meer: 'Hij was leider [hoofd] van rondtrekkende mensen'. Blijkens de aangifte van zijn overlijden door zijn zoon Hubert was deze zoon muzikant in Amsterdam en was de andere aangever carrousselhouder te Winschoten. De overledene wordt hier Karl genoemd en muzikant, wonend te Amsterdam. Verder vin-

den we bijvoorbeeld het graf van Frans Kleintjens, de vader van een [thans bejaarde] vroeger bekende wielrenner van Heerlerheide. Ook de familie Beaujean is ruim vertegenwoordigd. Ofschoon het nieuwe, vervangende, zeer grote kerkhof, zeg maar begraafplaats of dodenakker, aan de Kampstraat in de omgeving van de van veel kanten zichtbare watertoren, in 1938/1939 in gebruik werd genomen, werd in september 1945 nog Magdalena Hermans, weduwe van Peter Beaujean, bijgezet op het oude kerkhof. Of dit de laatste was, weet ik niet met zekerheid. Mogelijk hadden toch meer bijzettingen plaats. Wel werden in diverse gevallen lichamen opgegraven, naar ik vernam, om samen met een later overleden echtgeno[o]t[e] herbegraven te worden op het nieuwe kerkhof.

Deze nieuwe begraafplaats begon haar historie op een bijzondere wijze. Een zekere Christiaan Daemen, die de vorderingen van het aanleggen dagelijks volgde en die bekend werd door zijn gevleugelde uitspraak '*lek bin eins benuijt wee doa het ierste op kumt te ligge*', zou zelf dit voorrecht genoten hebben.

Over het oude kerkhof is veel meer te ver-

tellen. Enkele zaken worden vermeld in de hierna genoemde boeken, maar er zou een dieper gaand onderzoek ingesteld moeten worden naar bijvoorbeeld het totaal aantal begravenen met naam en data, de voormalige grote grafkapel van de familie Backbier,⁴ de aanwezigheid van '*In den muur om het Kerkhof de 7 voetvallen in olievery geschilderd*'⁵ en '*Kruiswegstaties die na de diensten tijdens het octaaf van Sint Cornelius door de bedevaartgangers en parochianen met een vroom bezoek werden vereerd*', zich bevindende in '*de verzwaarde muurpenanten in dichtgemetselde nissen*'.⁶

Zo'n kerkhof herbergt enorm veel dierbare herinneringen en bijzonderheden, te veel om op te noemen. Men moet dit behouden en in goede staat brengen om te voorkomen dat het een andere bestemming krijgt of vervalt tot datgene wat het voor de aanleg was: '*geheel destilaat, vol kuilen en graven en met slecht gestruik bewassen*',⁷ gelegen '*op de Geyd aan de Heyde*'. Wie weet overigens of de genoemde Steinbach familie was van '*die Alte Mutter*' Steinbach, die omstreeks 1928 aan de voet van de Heksenberg woonde?⁸

Noten:

1. J.M.H. HOEN, *Vier dont ut zelf; 150 jaar geschiedenis van een parochie*, Heerlerheide 1989, 28.
2. HOEN, 53.
3. H.A. BEAUJEAN, *Schetsen uit de geschiedenis van Heerlerheide*, Heerlerheide 1975, 150.
4. HOEN, 63.
5. HOEN, 65.
6. HOEN, 123-125.
7. HOEN, 19.
8. MYA BRENNENRAEDTS, *Onger de rook van de Koel, vertellingen uit Heerlerheide*, Heerlen z.j., ISBN 90759621.

Gouwdag over de Bokkenrijders: oproep nazaten

PERSBERICHT

Op zaterdag 17 juni 2006 wordt het Bree van Nolleke van Geleen een hele dag lang het toneel van de oude misdaad. Nazaten, handlangers en sympathisanten van bokkenrijders uit heel Limburg duiken dan weer op uit hun donkere speloken en zetten de binnenstad van dit lieflijke Loonse stadje weer in rep en roer. *Heemkunde Limburg*, het overkoepelend orgaan van de heemkundige verenigingen en het grensoverschrijdende *Bokkenrijdersgenootschap* or-

ganiseren met de stad Bree de jaarlijkse heemkunde-gouwdag die in het teken zal staan van de bokkenrijders. In het stadhuis en het Oud-Stadhuis en op het Vrijthof vinden talrijke activiteiten plaats die in het teken staan van de beruchte bendes van weleer.

Hoofdattractie wordt een groepsfoto van afstammelingen van terechtgestelde of beschuldigde bokkenrijders. Die foto komt tot stand om 14.00 uur op het Vrijthof. Daarvoor zijn de organisatoren op zoek naar

Programma :

Voormiddag (voor de specialisten en hardnekkigen)

- 09.30 uur Ontvangst ingeschreven deelnemers, bokkenrijdersstand in De Kapel.
09.50 uur Optreden van Brr, BokkenRijders Revival met Jean Innemée van de Maastrichter groep Carboon, gespecialiseerd in bokkenrijdersliederen.
10.00 uur Welkomstwoord dhr. Lambie, voorzitter Heemkunde Limburg
10.10 uur Introductie van de sprekers
10.12 uur Voorstelling Genootschap en overzicht van de dag: Jo Corstjens.
10.25 uur Referaat: 'Criminaliteit en bendevoorming in het algemeen'
10.50 uur Optreden Brr...
11.05 uur Referaat: 'Bokkenrijders, specifieke Limburgse misdaad?'
11.30 uur Mogelijkheid tot vragen stellen.
12.00 uur Lunch in zaak nabij.

Namiddag (voor het ruim publiek)

- 14.00 uur Groepsfoto afstammelingen bokkenrijders op het Vrijthof
- Start bokkenrijdersfietsroute op eigen initiatief. Er zijn 20 huurfietsen beschikbaar.
- Bokkenrijdersexpo in het Oud-stadhuis.
- Optreden straatacteurs: zakkenroller, wagenspel,...
- Drankenkiosk op Vrijthof met bokkenreyersbier van brouwerij Sint-Jozef.
- Optreden Brr.
14.15 uur Film (docudrama): 'Bokkenrijders tussen Brief en Beul' in het Stadhuis.
15.15 uur Begin tweede projectie zelfde film.
17.00 uur Opvoering toneelmonoloog: 'Ze vlogen weer op bokken', door Dirk Dobbeleers.

Hedwig Pauwels, Houtgravure.

adressen van verre nazaten en doen zij een oproep aan heemkundigen, genealogen en stamboomonderzoekers om zoveel mogelijk mensen op te sporen bij wie het groene bloed van les Boucs-verts door de aderen stroomt.

Er zijn al enkele tientallen mensen getraceerd, zelfs hoge magistraten en notarissen

stammen af van de meest beruchte bokkenrijders. Het wordt een merkwaardig weerzien.

Mensen die hun steentje menen te kunnen bijdragen, kunnen terecht op Toerisme Bree: 089-46 94 18 (kantooruren)

Organisatie: Bokkenrijdersgenootschap, Heemkunde Limburg en Stad Bree.

Signalementen

DOOR MARTIN VAN DER WIJST

Diedereren van Puth 1600-2000, deel 4

Jan Diedereren, Valkenburg 2005,

ISBN 90-805499-1-7

Dit deel van de genealogie Diedereren omvat de bladzijden 121 t/m 160 en handelt over de families Diedereren, Dederen[s], Dietheren en Diddersen in onder meer Puth [Schinnen], Beek, Spaubeek, Mheer en Kerkrade. Het is geen doorlopend verhaal geworden, maar bladzijden die verdeeld zijn in blokken met korte verhalen, opsommingen, genealogische fragmenten en toelichtingen, wat enigszins verwarrend is en soms als een doolhof

overkomt. Lezenswaard zijn de korte hoofdstukjes 'Dagloner voor 24 cent', 'Glas bier van 4 cent' en 'Kerk van Puth op Diedereren-grond'. Interessant zijn ook de boedelinventarissen [overzichten van meubels en andere eigendommen] uit 1848 en 1892. Het werkje omvat meer dan 40 foto's van personen, gebouwen, archieffragmenten en [heel mooi] landmeterstekeningen. Het ontbreken van een namenklapper aan het eind zie ik als een groot gemis. [MVDW]

Op zoek naar een biografisch portret in het verleden

Kees van der Wiel, Hilversum 2003,

ISBN 90-6550-780-9

De auteur schreef eerder het boekje *Op zoek naar huis, straat of buurt*. Dit boek wil een handleiding zijn voor historisch-biografisch onderzoek. Inderdaad komen er diverse goede raadgevingen in voor, zoals: noteer na een dag archiefonderzoek meteen in het kort wat men gevonden heeft, wat men nog mist en wat de volgende stap zal moeten zijn. Het probeert een handvat te geven om met aanvankelijk beperkte middelen en incidentele vondsten [dagboek, brieven, inboedel, getuigenverklaringen] toch een zo volledig mogelijk beeld te scheppen van een persoon. Er worden wegen gewezen en er wordt vooral benadrukt dat een biografie méér is dan een verzameling feiten rond een leven. Men moet beginnen met zich een groot aantal vragen te stellen. Een goed advies is ook het maken van een tijd balk van

het leven van de te beschrijven persoon, daar pure jaartallen de lezer niet veel zeggen zonder de koppeling aan wederwaardigheden. De auteur gaat zover dat hij zegt: 'Eventueel vertelt u eerst het verhaal aan iemand voor u het opschrijft.' Nuttige tips dus. [MVDW]

L.J. Collaris 1878-1964

Harold en René Collaris

De auteurs zijn de kleinzonen van de persoon aan wie deze biografie gewijd is. Men kan dit werk misschien niet beter beschrijven dan met de woorden van de auteurs zelf: *'Leonard Joseph Collaris, geboren te Nuth op 3 maart 1878 en overleden te Nieuwenhagen op 12 september 1964, van boerenzoon, timmerman, meubelmaker, huizenbouwer en grootgrondbezitter naar werkgever, een reden om dit indrukwekkende leven te onderzoeken.'*

Een werk van 130 bladzijden met meer dan 90 illustraties, zoals foto's en kopieën van briefkaarten, akten, brieven, kadastrale en

bouwkundige tekeningen, op een eenvoudige manier uitgegeven, maar getuigend van veel zoekwerk en waardering voor de hoofdpersoon. Enig in zijn soort. Het werk is vooral interessant voor iedereen die de houtzagerij van Collaris aan de Heigank in Nieuwenhagen heeft gekend. [MVDW]

De passie voor vrede

Michael John Riemens, proefschrift Universiteit van Groningen, 2003, ISBN 90 6707 606 8, 528 blz., inclusief 142 voor noten, bijlagen, afkortingen, lijst van archivalia, geraadpleegde literatuur, summary en personenregister. € 35,- [neutrale zwarte band]

Hoewel de auteur in de inleiding aangeeft zich beperkingen opgelegd te hebben, met name ten aanzien van de discussies over de theorieën aangaande realisme en idealisme in de internationale betrekkingen, heeft hij een boek geschreven dat ons een volledig inzicht geeft in de politieke geschiedenis en cultuur in de jaren 1880-1940 met vooral aandacht voor de periode na 1920.

Institutionalisering en internationale samenwerking worden uitgebreid beschreven in alle aspecten. Treffend is de volledigheid, waarbij de grote lijnen uitgebreid worden neergezet en tegelijk doorweven met allerlei zeer interessante details. Dat maakt het boek zo leesbaar. Wat details betreft noem ik hier de vermelding van de vroegere algemeen rijksarchivaris R. Fruin als lid van de Nederlandsche Commissie voor Intellectuele Samenwerking en het feit dat hij daarin verslag uitbrengt van zijn ervaringen in Parijs, waar hij in het begin van 1928 een conferentie van archivariissen, bibliothecarissen, journalisten en technici had voorgezeten, die op verzoek van de Volkenbond over de papier- en inktkwesitie had gediscussieerd. Fruin mengde zich later ook uitdrukkelijk in de discussie over het al dan niet accepteren van een Indische Commissie voor Intellectuele Samenwerking, daar toch *'het intellectuele leven in*

Nederlands-Indië niet los kon worden gezien van Nederland. Een duidelijk tijdsbeeld.

Vermeldenswaard is ook het artikel 'De roeping van Holland' in De Gids in 1910 van de hand van de Leidse hoogleraar C. van Vollenhove, welk werk hij in 1913 in een aangepaste versie opnieuw uitgaf in een bundel. Hij pleitte onder meer voor een internationaal politieleger, wat tot een enorme discussie leidde.

In zes hoofdstukken en een slotbeschouwing bespreekt de auteur de metamorfose van het begrip internationale samenwerking met name de politieke cultuur, de bouwstenen voor die samenwerking, de omslag in 1919, verwetenschappeling der internationale betrekkingen en IB-beoefenaren.

Een vraag die steeds bij het lezen bij mij opkwam en die ook de auteur bezig hield, is, hoe groot de invloed van Nederland op het internationaal gebeuren feitelijk was. Ik voeg daar de vraag aan toe, hoe in andere landen gereageerd zou [kunnen] worden op dit boek, vooral wat dit punt betreft. Ik wijs daarbij op de oorspronkelijke samenstelling van de Internationale Commissie voor Intellectuele Samenwerking van de Volkenbond, waarin bij de oprichting in 1922 onder de twaalf leden geen enkele Nederlander was, maar wel geleerden uit India, Noorwegen, België en Brazilië. Dit werd weliswaar een paar jaar later 'rechtgetrokken' door de benoeming van de natuurkundige H.A. Lorentz, hoogleraar in Leiden, die zelfs van 1925 tot 1928 [het jaar van zijn overlijden] commissievoorzitter was. Maar desalniettemin blijft de gestelde vraag open, vooral voor de tijd ervoor en erna. Die vraag is ook thans, in 2006, nog steeds actueel.

De auteur maakte gebruik van niet minder

dan 22 archieven en collecties uit het Nationaal Archief in Den Haag en verder onder meer van de Volkenbond in Genève en het Unesco-archief in Parijs. Het is voor de geïnteresseerden in de materie een boek om te hebben en vaker in te kijken. [MVDW]

Een bijzonder graf uit de Romeinse tijd in Bocholtz [gemeente Simpelveld]; de voorlopige resultaten van de opgraving in 2003

Tessa de Groot, overdruk uit het jaarboek 2005 van de Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal.

Bij deze titel is de voor de hand liggende vraag: Wat was er voor bijzonders aan het graf? Het graf bestond uit een zandstenen grafkist – een askist dus, zoals de 'sarcofaag' van Simpelveld – en een scala aan bijgiften in een oorspronkelijk met hout beklede grafkamer. Zoals vaker, werd de ontdekking gedaan als gevolg van landbouwwerkzaamheden op een door erosie verlaagd terrein. Het betreft de kist die later in het Thermenmuseum te zien was tijdens het leeghalen door laagjes aarde te verwijderen. Uiteindelijk bleek uit het onderzoek dat er minstens 44 bijgiften in het graf aanwezig geweest moeten zijn, verband houdend met lichamelijke hygiëne, jacht en tafelbenodigheden, een lamp en een vouwstoel. Afbeelding 6 op blz. 14 geeft een volmaakt beeld hiervan. Het graf wordt voorzichtig gedateerd omstreeks het jaar 200. Het bijzondere is dat het graf goed ingepast kan worden in de Romeinse bewoning, met name bij de vier villae die daar lagen. Een verslag vol informatie. [MVDW]